

I N T E R V J U

JOŽE FELC, zdravnik in pisatelj**Že veliko let ste v psihiatriji, koliko časa pa pišete?**

Prvo knjigo sem napisal kot gimnazijec leta 1959. To je bila zbirka novel Dobro jutro, svoboda, ki je dokaj subtilno izrazila moj odnos do dveh tedaj prestižnih ideologij – materialistične in krščanske. Tedaj, star sem bil 18 let, me je Ivan Potrč presenetljivo pozorno sprejel v družbo pomembnejših dopisovalcev v revijo Mlada pota. Toda to je bil čas mojega hitrega prenavljanja. Preden se je s tisto knjigo kaj zgodilo, sem se jaz že izgubil na »medicini« in za seboj zaloputnil vrata. Akademik Potrč pa se je v sedemdesetih letih spomnil name in knjiga je pri Mladinski knjigi prav na hitro izšla. Menda je bil Potrč tedaj deležen nekaj kritik od vodilnih ideologov. Prepričan sem, da jih je preslišal, kajti bil je s svojo vizijo osvobojenega človeka vred pokončen in se ni dal zмести. Pri kritiki je bila knjiga zelo dobro sprejeta. Na Radiu Trst so rekli, da je knjiga eno najpomembnejših literarnih del, kar jih je dotlej po vojni prišlo na slovenski knjižni trg. Zanimivo, tudi reviji Borec na eni in Prostor in čas na drugi strani nazorsko-političnega loka sta delo pozdravili. Lokalni funkcionarji, aparatčiki, pa se »moje svobode« niso razveselili. Zakaj sem pisal pri 18-tih, 19-tih letih! Nemogoče je bilo tedaj razmišljati samo literarno – tako, da si enostavno izpustil na primer domačijstvo, osvoboditev člo-

veka, problem slovenske narodne celostnosti. Ob pisanju in ob izidu knjige Dobro jutro, je bila svoboda že tudi veliko tistega zihertjansko-vidmarjevskega sicer polemičnega, med sabo izključujočega, a po drugi strani dopolnjujočega se naboja, ki je za takratno moje videnje stvari sitnarsko, da ne rečem politikantsko, da, celo policijsko vrednotil že tako z avtocenzuro »izčiščena« literarna besedila in druge umetniške pridelke.

Do diplome potem nisem nič pisal, medicinska stroka me je čisto omamila. Toda hodil sem tja na »Tomšičevo« in se srečeval s pišočimi. Prebujali so me z navzočnostjo, s smislom, ki je elementarnejši od znanstvene logike. Nekajkrat sem v pogovoru z njimi, posebno se spominjam Rožanca, imel mačka. Skoraj sem napisal nekaj pesmi, da bi se očistil, da bi se spokoril, ne vem prav zakaj. Ko sem že bil predstojnik psihiatrične bolnišnice, leta 1972, sem se »prebudil«. Pa ne kot spokornik, v svetobolje izročeni samotar, in sem prijel za pero. Oklevaje, kajti pisanje je enako sveta stvar kot zdravništvo. Menda sem do sedaj napisal deset knjig.

Kadar se govori o zdravništvu in literaturi, je veliko možnosti, da avtorji preveč prenašajo zgodbe iz zdravništva v literaturo. Ta naj bi bila umetnost, zdravništvo na drugi strani pa je zelo uporabljena veda. Koliko je ta spoj produktiven? Zdi se mi, da je za avtorja lahko nevaren. Pri psihiatru pa je še posebno grozna nevarnost določiti ločnico med fenomenoma medicine in literature. Obe stvari sta tako blizu. Hkrati pa mislim, da psihiatrični primer še ne more funkcionirati kot literatura.

Medicina in literatura sta dve stvari. Samo po najbolj preprosti presoji naj bi se med medicinskim kاسوبom in literarno ambicijo lahko vzpostavljala bolj ali manj direktna zveza. Mislim na konkretno uporabnost motiva iz ordinacije. Toda veva, da sta medicina in literatura poziciji, ki se po notranji, dejal bi elementarni naravi, izključujeta. Preprosto tudi zato, ker je prva, medicina, najprej aplikativna znanost, šele dolgo za tem tudi umetnost. Literatura pa je reprezentant estetskega, etičnega, da, tudi filozofskega ustvarjalnega postopka in namena. Pa naj bom konkreten. Psihiatru se res tu pa tam kakšna zgodba, kakršne pač mora po poklicni oblagaciji poslušati od jutra do večera, vtisne v zavest. Še dalj pronikne, prav do zunajzavestnih plasti psihiatrove osebnosti prispe – že vsa predelana in izmaličena. Marsikatera takšna zgodba postane del psihiatrove, pisateljeve notranje regulative. Iz izkušnje vam povem, da se mi doslej nobena še tako konkretna fabula ni zapisala tako, da bi bil z izdelkom »literarno« zadovoljen. Življenje in literatura domujeta na različnih bregovih iste reke, pa sta si spet tako blizu in v takšni medsebojni soodvisnosti, da ne moreta shajati, ne da bi se preverili in varno ena kot druga zrla v daljo in nebeško stran (Prešeren). Moja usoda je, da sem skupaj s pacientom ujet, dejal bi, ugrabljen v temeljno stvarnost psihiatrične bolezni, ki je postopno čustveno siromašenje človeka. Kadar mi sedi nasproti shizofrenik, čustveno obubožan, po drugi strani pa mimotično preobčutljiv za moje vzgibe, besedne intervencije, pobude, sem šele v tisti žlahtni in prekleti poziciji zdravnika, ko je prisiljen veliko vložiti v stisko ali slast človeka brez vitalne energije, da vendarle doseže neko pretakanje. Se razumeva, pretakanje energije med bolnikom in zdravnikom. To je moj najusodnejši življenjski položaj. Ni alternative, je samo pretakanje energije, je čustven odnos, psihiatri rečemo: transfer – kontratransfer. V tem izjemnem in navsezadnje znamenitem položaju mi je dano ustvarjalno prebivati kot človek dejanja in nehanja, kot

končen in neskončen hkrati. V tem položaju terapevta razumem tudi presežnost postmodernistične logike, ki reducira postopke na raven servisa. Naj bom določen in konkreten, psihiatrija nikoli ne bo servis. Če pa bi kdo hotel iz nje napraviti kaj takega ter bo imel vpliv in moč, bom iz te stroke častno izstopil.

Ali gre tudi pri literaturi za pretakanje med vami in med bralcem, čeprav so položaji bistveno drugačni.

Da, položaji so drugačni, zgodovinska usojenost pa je enaka. Ostaniva tu in zdaj. Čas, v katerem živimo, je doba, ki nakazuje katarzo. Ne vem, kakšna ta bo, v sebi namreč nimam nič preroškega. Ekokatastrofa, grozeči biološki inženiring, poniglavo združevanje različnosti na skupnem imenovalcu (na primer združena Evropa itn.) na podlagi »interesov« kličejo po ozaveščanju človeškega v človeku. Samo umetnost, misel in čustvo v intenzivni povezavi, lahko še kaj reši. Bojim se pa, da je vse prepozno.

Ne ločujem ljudi med normalne in nenormalne v psihičnem smislu, tudi v kakšnem drugačnem ne. Toda globlje poslanstvo zdravnika in umetnika mi narekuje biti hvaležen za to, da živim, da mislim, mogoče kdaj globlje razumem – in je to del mojega samozavedanja. Naj bom zapoznelo aktivističen ali ne, je del moje lastne streznitve in akcije. Samo še to. Ne zanimajo me iz leta v leto spreminjajoča se estetska prevrednotenja – sem že preveč časa na tem svetu, da bi na te stvari kaj dal; vznemirja me zgolj temeljni projekt človeka: sla po svobodi.

Nad pacientom imate pregled, pacient je klinični primer. Tudi če gre za pretakanje energije med nami in njim, nista v enakopravnem položaju. Najbrž znate kot strokovnjak obvladovati pacienta.

Ne zmeraj. Pacienti niso ljudje, ki bi bili glede dojemanja globalnih življenjskih vprašanj omejeni, niso nikakršna »šašava« skupnost, niso poniglavi upravniki na »ladji norcev«. K stvari torej. Sam, mlad psihiater, perspektiven pisatelj, sem moral najprej obračunati s predpostavko, kako jaz, zdravnik, nisem v enakopravnem položaju s pacienti. Sem več, naj bi bil več. Ta zunajzavestna fiktivna želja je do konca relativizirala moj življenjski položaj, kajti prisiljen sem bil priznati si, da smo vsi na eni barki. Pa naj bom vendarle bolj konkreten in naj sestopim iz oblakov nekoliko iluzionističnega utemeljevanja enakovrednosti dveh nasproti si res različnih osebkov. Da, nekaj znam, imam nekaj izkušenj... Hkrati pa vem, kako je pot do sočloveka zaraščena z ovijalkami in zavarovana s pastmi, v katere se ne smem uloviti. Svojci, pacienti, socialno zavarovanje in še kdo zahtevajo od mene odgovor. Klinična obravnava je neusmiljen postopek, ko je mimo vseh humanističnih predpostavk in zdravniških priseg treba z besedo, z resnico na dan. V tem je tragičnost poslanstva, ki ga opravljam. Toda v tem je tudi absolutum resnice, ki sem ji dolžan slediti, ker sem, tako kot pacient, na isti ladji. Ne bom govoril, ali menim, da sva oba skupaj končna ali neskončna. Dopustite mi, da o tem ne razpravljam.

Se pravi, da je energija, ki se razpne med vami in bolnikom, ter med vami in bralcem vendarle drugačna?

Je. Moj nagovor bralca s knjigo, z esejem, s pesmijo, je drugačno povabilo, kot je klinični pogovor s katerim od mojih pacientov. Potem ko me je očaral odnos z iracionalnostjo in sem se od literature za nekaj časa umaknil, sem nenadoma

zahrepenel po tistem skupnem, ki mu pogojno pravim normalnost. Po tistem veličastnem dojemanju zgodovine, narave, po tistem še bolj čudovitem hlepenju pogledati strukturo atoma in domišljijško pot Rimske ceste, dejal bom: svobode v enem kosu, kar mi je do neke mere ponujal študij bioloških ved, konkretno medicine. Vedite, vpisal sem se na fakulteto samo zato, da bi mi bilo dano na kakšen zvit način preseči končnost. Neznosna mi je misel na smrt. Obiskoval sem predavanja, delal izpite, mentalno pa me je vendarle bolj okupiral Dušan Pirjevec s svojo demonsko postavo, bolj me je na Teološki fakulteti pritegovala enciklopedična razgledanost Antona Trstenjaka, bolj so me na življenje vezale meditacije Edvarda Kocbeka, tega svetega in prekletega človeka hkrati. K takšnemu zorenju so me spodbujali občasni klici na občinski komite ZK, kjer so temeljito preverjali moj ideološki habitus.

Postali ste vendarle zdravnik, kaj potem ...

Dihotimija konkretnega in prividnega, hrepenenjskega na drugi strani, me je preko čeri mladeništvu po zapletih privedla naravnost v psihiatrično bolnišnico. Bežni stiki z Rožancem, s pisatelji Lokarjem v Ajdovščini, s Cirilom Kosmačem so me zavezovali k drugačnem gledanju na ne preveč razveseljivo realiteto. Na eni strani kruta stvarnost tedanje psihiatrije, bolnišnica je bila pretežno azilska ustanova za kronike, na drugi pa moja razčustvovanost in pripravljenost stopiti v že davno ukinjeno čustveno in socialno razprtost azilantov – en sam nič, ali če parafraziram Vena Tauferja – jetnik prostosti. Mnogo bi napisal v tistih letih, če le ne bi v moje življenje prav takrat kruto posegala fizična omejevalnost. Srečeval sem se z Danilom Lokarjem, ki je tudi vse življenje čakal, čakal, nato pa izbruhnil. Kosmač mi je rekel: Sledi haljo in se odpelji v Stično pa napiši, vse napiši, kaj se valjaš po tej sivi norišnici. Jaz pa nič, še dolga leta nič. Šele potem, ko sem dognal, doumel, dotrpel resnico, da je literarno ustvarjanje očiščevanje, da je beg od zgolj človeškega v naročaj iracionalnega, če hočete, božjega, sem se odločil in začel znova. Nikamor nisem šel, moji pacienti so iz dneva v dan bolj polnili akumulator in jaz sem bil prav tako vse bolj zvest služabnik možnega. Torej: če je moj pogovor s pacientom obveznost, preko katere se ustvarjam, je moj stik z bralcem dejavnost, ko mi je omogočeno ustvarjati.

In kaj je tista stvar, na katero ste najbolj pozorni, ko pišete? Katera stvar je za vas največji užitek?

V tako imenovanem drugem obdobju svoje pisateljske aktivnosti me je vznemirjal jezik, kasneje pa zgodba, fabula. Skozi to izživljam temeljna filozofska vprašanja – o smislu, o redu sveta, o smrti in večnosti. Kot pisatelj sem samotar, nikoli nisem pripadal nobeni skupini, nikdar nisem bil »zraven«. Bralci, ne vsi, me sprejemajo z naklonjenostjo, za oblastnike, tiste, ki delijo denar, nisem preveč interesanten. Kritike na Slovenskem do nedavna skoraj ni bilo. Sprašujete o užitkih pri pisanju. Rad pišem, je pa ustvarjanje vendarle veliko trpljenje, moraš biti malo mazohist, da vzdržiš. Pisanje je, vsaj jaz to tako doživljam, iskanje resnice, ta pa nima srca. Kajne, kakšen absurd. Toda govorim vam iz izkušenj.

Prej ste govorili o skupinah, ste mislili na klane, politične skupine ali na kaj drugega?

Mislil sem, ker sva govorila o literaturi, na skupine, ki jih združuje estetski, literarno-zgodovinski ali kakšen drugačen interes. Navadno takšne skupine začasno povsem obvladujejo relativno majhen jezikovni prostor. Prihaja do prestižnih pririvanj, ko ena skupina prevlada nad drugo. Včasih tudi tako, da je diskriminativna, da preprosto drugačne od sebe spregleda, preko znanih postopkov pa forsira svoje privržence. S tem v zvezi bi lahko govorila tudi o prednosti ustvarjalcev, ki žive v Ljubljani in so blizu vsakovrstnim centrom moči. Tovrstna diskriminacija, ki objektivno obstaja na Slovenskem, se mi zdi najbolj absurdna. Proti njej sem se boril že kot glavni urednik Kapelj. Tako malo nas je, da smo lahko vsi skupaj center ali pa vsi skupaj provinca. Okoliščina, o kateri govorim, je na Slovenskem mučna, a že zelo stara. Pokojni Edvard Kocbek mi je nekoč, ko je že veljal za enega od najznamenitejših Slovencev tega stoletja, povedal, kako zaničljivo je o njem govoril nekdo, ki mu še danes (1994) piše slavospeve – ta znameniti pisun je rekel: Oh, tisti Kocbek, tisti Prlek, saj še Slovenec ni. Trdim, da je pot do večjih založb za pisatelje iz province daljša. Morda je danes na Slovenskem za pisatelja, ki ni čisto v špici ali ni inovator, še najbolj težavno to, da njegovih del nihče ne prebere – da bi jih ocenil, analiziral, priporočal za izdajo itn. Zgodovina se pač ponavlja; prepričan sem, da bodo z leti in desetletji poleg Vladimira Bartola vstali iz groba še mnogi, o katerih se danes nič ne ve.

Zanimajo vas vprašanja o smiselnosti, o razpadu sveta, kaj bi rekli o tem?

O smislu dela v svojem poklicu sem že nekaj povedal. Terminalni stadij shizofrene bolezni se na srečo izrazi le pri nekaj odstotkih obolelih kot popolna zvođenelost, razosebljenost, samozadostnost, ko bolniki ne potrebujejo več besede kot komunikacijskega sredstva, ampak, deniva, vegetirajo v svojem arealnem mediju – ti me najbolj begajo, ti so zame izziv. Ne morem jih spremeniti, nihče jih ne more, toda so del moje skupnosti. Imam občutek, da me imajo za svojega, drugič spet, da sem jim neznansko odveč. Samo z vzhodnjaškimi modrostmi se da nekoliko pronikniti v smisel te duhovne revščine ali bogastva, kaj jaz vem. Je smiselno prebujati jih v svet prestiža in vojn? Kaj z njimi!? Jih dati v azile in jim omogočiti preživetje, samo to? Jih dramiti iz čudes ali prekletstva njihovega notranjega sveta? Zakaj so na svetu; kako to, da jih je moč kdaj predramiti z očmi, z dotikom? Vprašanja, na katera ne znam odgovoriti, dejstva, ki jih ne znam pojasniti. Ker tako je, nikoli ne bom mogel funkcionirati kot servis. Navsezadnje tudi zato ne, ker me za to, kar delam, nihče ne bo najel. Upam, da me bo družba vsaj tolerirala, če že ne spoštovala. Za zdaj izkušnje niso dobre. Svet drugačnosti je izzivalen. Drami, trezni – naj ostane vsaj pri tem.

O razpadu sveta, mislim na civilizacijski vzorec zahodne Evrope pa samo to: imam občutek, da je ta svet že razpadel. Za politikantskimi manipulacijami se skrivata materialno preobilje in moralna anestetičnost. Da, Evropi bije zadnja ura.

Povezava med tistim, kar sem govoril o smislu in agoniji stare celine, je seveda naravna. Saj je bila vendar vse do pred nekaj desetletji Evropa mati in učiteljica, spodbuditeljica... Kaj pa se je na svetu lahko zgodilo brez pristanka Evrope, kaj pa se je pomembnega odkrilo kje drugod, ne da bi bil navzoč duh kretske-mikenske radovednosti? Danes pa opešana stara dama, navzven enotna kot še nikoli, navznotraj razklana, dopušča masakra in perfidno išče celo opravičila zanje. Evropa je bila zibelka osmišljanja sveta, tudi v humanističnem in psihiatričnem smislu. Te čase pa postaja krsta poslanstva, ki ga je opravljala več tisočletij.

Prej ste mi pripovedovali o zaprtosti človeka samega vase, kakšen konkreten primer bi bil gotovo vabljev za literarno metaforiko.

Bi bil. Toda, saj veste, takoj, ko pisatelj postane kronist, zapisovalec, ni več sposoben z akrobacijo besed in povedi sporočiti smisla – pazite, ne ga razrešiti, samo sporočiti, podariti bralcu. Na tem področju imam nekaj izkušenj, ko sem v nekaterih zadnjih knjigah poizkušal preinterpretirati svet svojih ljudi in sebe skozi optiko literarnega videnja. Tisti, ki so se v ta dela poglobili, so jih po večkrat prebrali. Kritiška nagla slovenske literarne scene pa je dela spregledala. Prav nič ni pomagala stilna inovativnost. Tudi drastični izzivi, ko sem iskal podobnosti med psihopatološkim medijem in agonično stvarnostjo realsocializma, niso izzvali resnejše kritične refleksije. Slovenska literarna scena je pestra in razgibana, kritiška refleksija ji, menim, ni kos. Pa saj ji nikoli ni bila. Koliko škode je v preteklih 60-tih, 70-tih letih napravil v slovenski literaturi en sam kritik, kolikim je zagrenil življenje, koliko znamenitih ljudi diskvalificiral, spregledal. Čas ga je že dodobra demantiral, toda takšni literarni policaji so trdoživi – na Slovenskem še bolj kot kje drugje. Omenjeni velmož in mnogi njegovi nasledniki udarjajo počez, rokodelsko. Rahle duše umetnikov, ki se znajdejo pod peto vsemogočnega »esteta in ideologa«, opešajo in se prepuste času. Pa saj imajo prav, kakšen smisel pa je dvobojevati se s sencami, ko pa čas, sodnik, vse postavlja na svoje mesto.

V zvezi z drugačnostjo ste psihiatri res na hudi preizkušnji, jaz ne vem, kdo je manj toleranten do nje – svet ali psihiatri. Verjamem, prihaja do nesporazumov med tako imenovanim normalnim svetom in vami, psihiatri, ki ste, ali mislite, da ste, v zadevi omnipotentni?

Da, prihaja do nesporazumov. Pogosti so in številni. Če sem z odgovorom nekoliko drastičen, je »zdrava« javnost na strani psihiatrije samo takrat, kadar se kdo od bolnikov incidentno ponaša. Govoré, tega je treba nekam spraviti, kaj misli policija, kaj dela zdravstvo, psihiatrija. Takole neko vejo zdravstva družba poveže z represivnim aparatom. Da, nekateri psihiatrični pacienti so v času, ko se jim poslabša zdravstveno stanje, moteči. Zelo redki so primeri, ko je kdo tudi nevaren. Načelno bi rekel, da je življenje z drugačnostjo naša usoda in prednost. Motečega človeka, ki je bolnik, je zaradi očuvanja njegove lastne integritete in varnosti okolja potrebno hospitalizirati. Psihiatrija razpolaga s terapevtskimi sredstvi, ki uspešno zdravijo najtežje duševne bolezni: Redki so primeri, ko je pri katerem od bolnikov še potrebno uporabiti kemično, v izjemnih primerih, fizično ovirnico. Toda kot v ostali medicini, so tudi v psihiatriji vsa zdravila dvorezen nož – pri vseh se pojavljajo tudi neželeni stranski učinki in malo je tistih preparatov, ki zdravijo vzrok bolezni. Večina obvladuje samo njene simptome – govorimo o simptomatskem zdravljenju. Ker ste me vprašali o razmerju med družbo (mislim na družbeni kontinuum v najširšem pomenu te besede) in psihiatrijo, kakšno da je njuno razmerje, koliko da družba zaupa vedi itn., naj načelno odgovorim, da so kratki stiki med obema pogosti in včasih mučni. Večinoma temelje na nerazumevanju problema, mnogokrat v apriorni sumnjičavosti družbe do kakšne medicinske panoge, ki domuje na obrobju, še večkrat pa na neznanju, podprtem s postavkami antipsihiatrije, ki so pred nekaj desetletji razburkale svet in napravile predvsem psihiatričnim bolnikom velikansko škodo. Predpostavka teh psevdohumanistov, večinoma zdravnikov, je bila, da je duševna bolezen fikcija, izmislak. Eni so celo govorili, da obolenje rezultira iz nerazrešenih problemov razredne družbe. Ko bomo

dosegli torej brezrazredno družbo, bo tudi psihiatrija nepotrebna, odvečna, dotlej pa je v službi vodilnega razreda, se ve katerega. Tako je pisal madžarski antipsihiater, živeč v Ameriki, Sasz. Psihiatričnih problemov je vse več, na srečo se intenzivno razvijajo terapevtske možnosti in perspektive – kot na vseh področjih življenja. Sam sem bil v relativno dolgi praksi nekajkrat na natezalnici nerazumevanja, predsodkov, apriornih diskvalifikacij, neokusnih intervencij.

Mogoče bom vse povedal s kratkim primerom. Nekoč sem v vlogi predstojnika bolnišnice svetoval območnemu splošnemu zdravniku, kolegu, da bi bilo treba kakšnega človeka, ki je kazal znake težkega obolenja in je bil zato moteč, v mentalnem smislu sebi nevaren, poslati v bolnišnico. Pacient, ugleden meščan, se je postopku upiral, vendar je slednjič na hospitalizacijo pristal. Kasnejši potek dogodkov je pokazal, da je bilo zdravljenje v bolnišnici nujno. Bolnik ni bil deležen nikakršne prisile in je bil v kratkem odpuščen. Okolica pa se je dvignila in uprizorila gonjo, ki jo bo težko pozabiti. Po mnenju krajanov je bil nekoliko veseljaški, po drugi strani pa konstruktivno uporniški človek, zdrav kot riba. Jaz sem bil takrat že nekaj let na invalidskem vozičku, kar samo po sebi ni nič posebnega. Kljub temu da je potek obolenja pri omenjenem pacientu dokazal, da sem ravnal prav, ko sem svetoval hospitalno zdravljenje – moj postopek je analizirala tudi Komisija za fakultetna mnenja pri Medicinski fakulteti, gonja pa ni popustila. Kulminacijo je dosegla na pustni torek, ko so v maškeradi prevažali po kraju na invalidskem vozičku lutko, okrog katere je bila improvizirana mrežnica. S pacientom, ki se je kasneje izselil iz kraja, sva bila med zdravljenjem in še dolgo kasneje prijatelja. Kadar se peljem skozi tisti kraj, me strese mraz.

Pa da ne boste razumeli tega malce emocionalnega odgovora kot jeremiado nekoga, ki objokuje svoj nesrečni življenjski položaj. Trdno sem v sedlu in ničesar ne obžalujem, celo pomot ne – te človeka mojstrijo.

Kaj trenutno delate?

Veliko stvari hkrati, pred kratkim sem dokončal monografsko študijo o velikem slovenskem psihiatru Alfredu Šerku. Prav v času najinega dogovarjanja pa pripravljam prispevek za strokovno srečanje psihoterapevtske sekcije. Primer Lepe Vide me vznemirja. Na kratko naj vam zarišem konture svoje trenutne mentalne obsedenosti. Med devetim in enajstim stoletjem se je v Sredozemskem bazenu, ker so Španijo okupirali Saraceni, pojavilo pri različnih narodih veliko pesmi, ki jih pogojno lahko imenujemo variante Lepe Vide (sicilska, albanska, hrvaška...). Na Slovenskem se je pesem oprijela, se razširila tja do Rezije, po Štajerski deželi, po Dolenjskem, povsod. Potem ko jo je umetniško interpretiral France Prešeren, so se je Slovenci še bolj oprijeli. Mislim, da v resnici gre za motiv, ki je po večplastnosti primerljiv z zgodbo Antigone, Hamleta, Mojzesa... Lepa Vida se je na Slovenskem udomila kot nikjer drugod, kjer je nekoč prebivala. Sprejeli smo jo za svojo, še več, do današnjega dne je bila v delih slovenskih literatov od Prešerna do Aleša Čarja preinterpretirana okrog štiridesetkrat. Ko sem večino od teh slovenskih Lepih Vid prebral, sem ugotovil, da sta ljudski predlogi in pri umetniških preinterpretacijah bolj ali manj navzoča dva parametra psihe – hrepenenje in zvestoba. Že pred tem mi je Siegmund Freud, eden najbolj originalnih razlagalcev človekovega psihičnega življenja, »povedal«, da, zanimivo, hrepenenje ne spada v eros nagon, ampak je del tanatus nagona. Premalo prostora imava, da bi (po Freudu) utemeljeval to pravzaprav zanimivo ugotovitev. Rečem naj le, da je zadeva hrepenenja preokupacija slovenskega individualnega in kolektivnega življenja. In da z zvestobo tudi ni kaj

prida drugače. Zaključek: po vsem povedanem je moč prav na hitrico potegniti poteze slovenskega narodnega značaja, razumljenega psihoanalitsko in zgodovinsko ter med aktualno slovensko stvarnostjo, ko v enem letu gre na štrik skoraj petsto ljudi in jih prav toliko umre v nerazumljivih okoliščinah na slovenskih cestah. Da se razumeva, takšne moje interpretacije nočejo biti niti hipotetične, kaj še, da bi silil z njimi kaj bolj v ospredje. Vendar me kot zdravnika in pisatelja vznemirjajo. Spravljajo me v sprašljivosti, na katere dobivam aktualne odgovore vsak dan, ko prelistam časopis, ko sem prisiljen šteti, šteti . . . žrtve.

Hrepenenje je torej v bistvu umiranje?

Tako je razbrati iz Freudove razlage. Prej sva govorila o zvestobi. Ali ni Črtomirov ep reprezentančen vzorec slovenskega otepanja z zvestobo? Pazite, merim tudi na aktualno slovensko politično zgodovino. Pa ostaniva pri Lepi Vidi. Kajne, takole piše: Tam pri morju je plenice prala ter Zamorc, ki je z barko pridrsel mimo, potožila, češ da se je omožila, da je starca vzela, da nikdar več, revica, ne bo vesela. Zamorec pa jo je že pred tem vprašal, zakaj da ni več tak cveteča, tak rudeča, kot je prva leta bila . . . Ali Zamorec ne pove, da se je nekoč že srečal z njo (ko je bila še rudeča in cveteča)?! Mogoče, pustimo fantaziji prosto pot, sta se pa lepa Vida in Zamorc kdaj ljubila? Toda on je potem, dogodek se je pripetil v Devinu, lepotico zapustil in odplul v Španijo – Saracen, v domovino Španijo. Vida pa se je omožila in (gotovo ne iz zaljubljenosti, ampak mogoče iz eksistenčne nuje) starca vzela, nikdar revica ne bo vesela . . .

Če sedaj sestopim v sedanost in pri tem upoštevam variante Lepe Vide kar počez, moram pač priznati, da tudi na današnji dan, ko se pogovarjava, hrepenenje še ni izživeto in zvestoba ostaja pomemben problem slovenske narodne identitete (ali se je res štiri tisoč Primorcev, ki so na lastni koži preizkusili peto fašizma, odločilo za italijansko državljanstvo?). Toda to je samo dnevno aktualen refleks, globlji razmislek bi dokazal še kaj hujšega.

No, ampak ni to, če pravite hrepenenje, da smo npr. hrepeneli po demokratičnem življenju oziroma je v nas to hrepenenje živel samo od sebe?

Delno bi se strinjal z nekazanim sklepanjem v vašem vprašanju. Zgodovina me prepričuje, da je tako. Seveda pa, dragi kolega, kaj je to zgodovina, katero zgodovino imava v mislih?! Ali tisto, uradno, iz učbenikov, za katero bi pogojno dejal, da je njen oče akademik Bogo Grafenauer in vsa plejada zgodovinarjev pred njim.

Ali imava mogoče v mislih tisto zgodovino, ki so jo vsaj meni, predavali v šoli in je bila nabita z ideologijo, kot črno-bela pošast. Ali imava mogoče v mislih slovensko zgodovino, ki se zdi za zdaj še malce čudaška, se pa presenetljivo čudno udomuje v slovenski narodni zavesti, tisto Savljevo, Tomažičevo, Borovo, saj veste, na katero mislim. Morda je še kakšna četrta slovenska zgodovina, tista najgloblja, jaz bi rekel – psihološko-psihiatrična. Kadar sem sam v svoji norišnici, kadar se odpočivam, pomislim, kaj bi neki rekel o nas Carl Gustav Jung, če bi nas lahko dobro prepoznal.

Vrniva se še malo k psihiatriji. V publicistiki in povsod se mi zdi, je navzoča alergija prav na psihiatrijo. Kot da je v psihiatriji najbolj

možno manipulirati. Če na primer hoče kakšen humanističen teoretik opozoriti na represijo v družbi, izpostavi psihiatrijo.

Res je tako. Mislim, da zato, ker je psihiatrija od vseh drugih medicinskih panog najmanj eksaktna, najbolj abstraktna. Toda stvari se spreminjajo. Mnogi parametri človekovega psihološkega življenja se že dajo eksaktno meriti, nekateri z nevrofiziološkimi, drugi s psihološkimi metodami. Toda, kot relativno star praktik naj vam le povem, da je temeljit klinični pregled še zmeraj tisti žlahtni medij resnice, ki mu je sicer mogoče oporekati, polemizirati z njim, njegovo verodostojnost ali zmoto pa praviloma potrdi čas. Če poenostaviva, ali niso tudi moja zgoraj navedena razmišljanja o Lepi Vidi neke vrste klinična observacija? Kajne, najbrž tudi vi mislite, da se na polju, o katerem sva se pogovarjala, ne da skoraj nič izmeriti.

Ampak v sami metodi psihologije, psihiatrije, obstaja vsaj subjektivna dilema, kaj zdraviti z zdravili, kaj s psihoterapijo. So te dileme povezane z družbeno klimo, so izključno strokovna zadeva?

Da, vse je zelo povezano. Vendar mislim, da stroka, če je le kaj vredna, ima glede terapevtskih postopkov in metod svoja stališča – v relativnost teh se ne spuščam. Če govorim o slovenski psihiatriji, o tisti, v kateri sem kot klinik aktivno sam udeležen, vam rad priznam, da so se strokovno-doktrinarna stališča glede zdravljenja z leti spremenila. Pa ne zaradi sprememb družbene klime, ampak spoznanj, temelječih na eksaktnih preiskavnih metodah in klinični observaciji. Vsekakor pa stvari potekajo po neki notranji logiki, ki je najbrž zelo »človeška«, pretežno neznanstvena, tempo razvoja pa ji diktira življenje, če hočete, civilizacijski vzorec. Še v času rosnih let mojega zdravništva so prisegali na uspešnost različnih oblik biološkega načina zdravljenja (kardiazolski – inzulinski – adrenalinski – električni – šok). Po odkritju medikamentozne terapije so agresivni načini zdravljenja, ki pa niso bili neuspešni, postopoma odmirali in do danes odmrli. Nekaj desetletij, in delno še danes, so zdravila (tablete) za mnoge strokovnjake omnipotentno sredstvo za zdravljenje psihoz. Najbrž bo ta in še nekatere vzporedne metode zdravljenja in obravnave psihotikov še dolgo imela pomembno mesto v klinični psihiatriji – dasi, poudarjam, tudi pri tej se pojavljajo mnogi stranski pojavi, odkrivajo se tudi še novi. Imam občutek, da zdaj pridobiva in bo še dolgo pridobivala veljavo beseda, psihoterapija. V takšnem razvoju vidim simbolno povezavo s tistimi filozofskimi koncepti današnjega časa, ki vehementno govore o povratku človeka k sebi. Da se razumeva, v tem pogovoru nisem izrekel nobenega vrednostnega stališča do različnih oblik obravnave duševnih bolezni in motenj, samo svoje mnenje sem izrekel.

In kakšen je vaš osebni odnos do najbrž nepovratnih stranskih učinkov biološkega zdravljenja endogenih psihoz?

Da ne bom spekulativen, okolišav, naj povem, da se ravnam po principu tako imenovane linije najmanjšega odpora. Elektrošokov ne dajemo več, medikamentozna terapija pa ima tudi škodljive stranske učinke, ki pa se glede nepovratnosti najbrž ne morejo primerjati z agresivnejšimi metodami zdravljenja. Za šok sem se odločil zmeraj takrat, kadar sem ocenil, da pacient že predolgo nezno trpi zaradi skrivljenih zaznav, krivdnih in zagrašitvenih občutkov, ko ga psihofizično prevladuje ena izmed oblik shizofrenije (Stauderjeva smrtna katatonija), za katero velja, da je šok zdravilo izbora. Toda vse je relativno, veva, zato tudi svoje razmišljanje izpred

deset in več let in tistega, ki ga pri zdravniškem delu upoštevam danes, ne izvzemam iz konteksta s časom spreminjajočih se strokovno-doktrinarnih konceptov glede zdravljenja. Toda, poudarjam, ko se zdravnik odloča, je navadno zmeraj sam in storitev ali opustitev imata vedno kljub strokovnemu pokritju poanto subjektivnosti. Primum nil nocere – najprej ne škodovati, je vendarle bilo, je in bo tista najveljavnejša doktrina mojega zdravništva. Sicer pa, zgodba človekove moči in šibkosti, smisla trpljenja in smrti nima konca. In je spremenljivka. Najbrž bi lahko rekel: na srečo je tako. Vrniva se k besedi.

Saj res, kako je s psihoanalizo na Slovenskem, kakšno mesto ima v procesu zdravljenja tako imenovana površinska psihoterapija? Reciva kaj o tem.

Dejal sem že, da imam občutek, kako beseda, pri čemer mislim na različne psihoterapevtske tehnike, pridobiva mesto, ki ga zaradi absolutizacije drugih metod zdravljenja več desetletij ni imela. V zdajšnjih razmerah uporabljamo predvsem psihoterapevtske tehnike, ki so teoretično in predvsem metodološko izpeljane iz Freudove psihoanalize. Tudi vedenjska psihoterapija, ki korenini v izsledkih ruskega fiziologa Pavlova, ima svoje mesto v evropski in tudi slovenski psihoterapiji. Naštevati bi vam lahko še mnoge oblike psihoterapevtskega dela, ki so, nekatere, kombinacija dveh temeljnih, kot bi opredelil Freudovo psihoanalizo na eni in vedenjsko terapijo na drugi strani.

In kaj je s slovensko psihoanalizo? Kako to, da je slovenska psihiatrija ni sprejela oziroma se je na Slovenskem uveljavljala prek umetnikov, humanistične publicistike...

Res je, na Slovenskem se psihoanaliza v praksi ni prijela. Še več, kolikor mi je znano, je v zdravniških krogih do nje vladala zadržanost. Namreč, psihoanaliza ni samo dosežek medicinske stroke, ampak gre za epohalno odkritje, ki je imelo vpliv na razvoj kulture in civilizacije celega dvajsetega stoletja. Slovenski študentje so na Dunaju zadnja leta prejšnjega in prva leta zdajšnjega stoletja poskušali predavanja Sigmunda Freuda. Imel sem priložnost, da sem se z enim od teh, zdaj že pokojnim kolegom, pogovarjal o tem, kakšen vtis je nanj napravil veliki Sigmund Freud. Začudeno me je pogledal in naštel nekaj svetovno znanih profesorjev takratne dunajske Medicinske fakultete, ki da so po vtisu, ki so ga napravili na študente in seveda tudi po priljubljenosti močno presegali malce vase zagledanega, trmastega in zato menda ne preveč priljubljenega velikega Žida. Med temi slušatelji je bil od Slovencev gotovo najbolj razgledan doktor filozofije in bodoči doktor medicine, profesor Alfred Šerko. In res je ta znameniti mož leta 1934 izdal knjižico O psihoanalizi. V predstavljanju Freudovega nauka je v publikaciji izredno korekten, na nekaterih mestih, po mojem vtisu, bolj impresiven kot Freud sam. Toda v zadnjem poglavju Šerko s Freudom in njegovim naukom tako neusmiljeno obračuna, da bralec sam doživi neke vrste katarzo. Zakaj se je to zgodilo? Premalo prostora imava, da bi vam lahko ponudil nekaj svojih razlag tega presenetljivega fenomena. Nekaj pa naj jih le naštejem. Alfred Šerko, ustanovitelj znamenite »penatske družčine« v gostilni Kolovrat, se je, se mi zdi, v Freudovem nauku tako »našel« – z drugimi besedami, Freud je posredno razkril nekatere navidez čudaške postopke znamenitega profesorja, večletnega dekana Medicinske fakultete v Ljubljani. Drugič, zdi se mi, da je bil Šerko, ki je doktoriral iz Barucha do Spinoze, tako

racionalistično usmerjen, da ni bil sposoben in tudi voljan ne sprejeti abstrakcije Freudovega nauka, ki ga je, kot vemo, tudi avtor sam vse življenje spreminjal in dopolnjeval. Tretjič, po letu 1930 se je na Slovenskem že globoko usidral pozitivizem, ki so ga usmerjali bodoči voditelji proletarske revolucije. Ti pa niso bili naklonjeni abstrakcijam, ki jih implicira psihoanalitski nauk. Poleg Alfreda Šerka je bilo na Slovenskem nekaj poizkusov med zdravniki, da bi vcepili v zavest Slovencev »dunajsko odkritje«, ki je tako spremenilo svet. Poizkusi pa niso obrodili posebnega obilnega sadu, kajti poklicno se psihoanalizi na Slovenskem ni posvetil nihče. Vemo, da je dokaj ponesrečeno v zvezi z Ivanom Cankarjem marsikaj razglabljal dr. stomatologije Alojz Krajger. Literatura zdravnika Slavka Gruma pa, se mi zdi, ne vsebuje dodelanih izhodišč psihoanalitskega nauka, dasi jim seveda ni odrekati umetniške veljave. Obstaja torej del humanistične inteligence, ki se je psihoanalitskega nauka lotila studiozno in uspešno. Saj res, Slovenci smo vedno zamujali, če pa je kdo, ko je bila zadeva še vroča, sledil dogajanjem in kaj prispeval k afirmaciji inovacije, ga Kranjci niso »zastopili« – merim na Vladimira Bartola. Zdi se mi, da je psihoanaliza bolj močno oplazila Ivana Cankarja, kot to mislimo. Drama Lepa Vida je že dokaz za tako podmeno. Tudi Cankarjeva biografija še ni preučena s tega vidika. O slovenski psihiatriji pa to: v začetku dvajsetega stoletja v Ljubljani ni bilo zdravnika, razen že omenjenega Alfreda Šerka, ki bi se studiozno posvečal velikim temam, ki so zaznamovale prelomni čas v začetku tega stoletja. Kasneje pa bi bil Bogomir Magajna sposoben študijsko prenikniti v človeka »po novih poteh«, a je ostal na ravni poetičnega realizma bolj poet kot raziskovalec. Ne vem, zakaj ni krenil še kam drugam – mislim na pota analize človekovega ujetništva, kakor so ga na evropski literarni sceni registrirali Franz Kafka, James Joyce in še mnogi drugi.

Ali je to psihološki, psihiatrični ali pa problem slovenske majhnosti?

Mislim, da je v prvi vrsti slovenske majhnosti. Povedal sem vam že, da je znamenite »penate« ustanovil dr. Šerko. O tej družini se največ bere v Vidmarjevih Obrazih. Znameniti biograf pa je Šerka v nekoliko komični podobi v knjigi omenil le dvakrat, kaj še, da bi mu posvetil, velikanu, posebno spominsko poglavje. V tem pogledu je Juš Kozak, tudi sam »penat«, pravičnejši. V svojih Maskah je dr. Čofarju, kakor so Šerka nazivali penati, posvetil nekaj prelepkih in dragocenih misli.

Pomeni torej, da je na Slovenskem problem majhen, ker nas je malo. Že po statistični verjetnosti je naša konstitucija na vsakem področju odvisna od majhne kvantitete, ki le tu pa tam preide v kvaliteto.

Da, mislim, da je tako. Tudi politično življenje v Sloveniji je specifično. Stranke na slovenski politični sceni se prerivajo, kot da imajo v žepu vsaka od njih po deset in več ljudi, ki bi lahko kandidirali za predsednika vlade ali koga od ministrov. Vsak dan pa vidimo, kako je ljudi malo. Če bi jih z lučjo pri belem dnevu izbirali neglede na njihovo strankarsko pripadnost, bi jih mogoče dobili za eno sposobno vlado. Se hecam, mislim pa resno. Demokracija je, kvalitet duhovnega življenja, kamor spada tudi politična kultura, pa ni. In je ob taki organizaciji države tudi najbrž ne bo. Sprijaznimo se vendar s tem. Mislim, da je samostojnost moč gojiti in pospeševati še kako drugače. Nič ne predlagam, samo razmišljam. Poleg tega pa sem prepričan, da smo že vsi preplašeni, izčrpani od boja na obrambnih okopih. Če odprete slovenski časopis, vidite, kako se slavisti in podjetniki prepirajo o oslovi senci. Mislim na preganjanja vdora angleških besed v naš jezik, mislim na

poimenovanje barčkov po Ljubljani – mislim na ozkost, ki jo eni in drugi izražajo v polemikah, ki naj bi imele nekakšen narodnoobrambni pomen. Veste, jaz sem psihiater in sem prepričan, da ima vsak človek v intimni posesti samo en dom, en jezik, eno domovino – tako kot ima samo eno mater. Angleščina je že res svetovni komunikacijski medij, vendar bodo pretekla stoletja, ali pa se to ne bo zgodilo nikoli, jaz ne vem, da bi kar jezik pretežno materialne komunikacije tako raztopil jedro človekove enkratne biti, da bi izpodrinil tiste prvobitnosti, ki sem jih omenjal zgoraj. Naj bom praktičen. Bojim se na primer, da angleški psihoanalitik nikoli ne bo povsem dojel v angleščini podano anamnezo slovenskega pacienta, pa naj bo podana še tako večje. In obratno. Popolne komunikacije so možne npr. v medicini na področju kirurgije, mikrobiologije in še kje, mislim, da v psihiatriji in psihologiji niso. Samo kot ilustracijo v zvezi s povedanim bi vam iz lastne izkušnje lahko navedel obilico primerov, kako velike težave smo pri komuniciranju imeli psihiatri bivše skupne domovine, bratrance, kot bi rekel Cankar. Ne bojim se torej za slovenščino, za materin jezik in za vse, kar je z njim povezano. Angleščina pa bo ostala to, kar je, naj bodo Francozi, Flamci, Španci, Rusi, Slovenci tega veseli ali ne.

Pa so kakšne psihopatološke lastnosti, ki so značilnost slovenske mentalitete?

Seveda so, vseh še poznamo ne. Naj bom ilustrativen – število samomorov na leto, nesreč na cestah, zagledanosti v svojo moč in veljavo, ki ni nič drugega kot kompenzacijski fenomen majhnosti. Pa še veliko tega je. Slovenci prav radi očitamo drugim tisto, kar počnemo sami. Ta inverzija moralno-etične zavesti je v individualni psihiatriji eden od prepoznavnih simptomov osebnostne motenosti. Saj res, govorim vam samo o negativnih plasteh naše bivanjske resničnosti. Jaz vendarle vidim več pozitivnih. Na primer enotnost v različnosti – slovenščina ima toliko dialektov kot italijanščina, dvojnina ne kot zgodovinski relikv, ampak kot do perfekcije dognana zveza med (slovenskim) duhom in besedo, umetniškost tistega, kar Slovenci še počenjamo kot avtohtona skupnost ljudi med Panonijo in morjem – in še veliko drugega. Želimo v Evropo, sam ne vem, zakaj tako hlepimo po tem, ko pa vendar ta »stara dama« biološko in civilizacijsko izumira. Mislim, da je preživela, da nima svetu kaj več ponuditi. Poleg tega pa v njeno politično enotnost ne verjamem. Evropa je bila »dama«, dokler je bila razcepljena na etnije, ki so se bolj ali manj pokrivalo z državno razcepljenostjo. Odkar pa je Evropa eno, govori en jezik oziroma se trudi, da bi ga, že zdavnaj ni več »dama«. Evropa naj bi bila, kot je dejal de Gaulle, skupnost domovin od Atlantika do Urala. Evropa bo bogatila svet samo pod pogojem, če bo vsaki skupnosti v njej omogočeno izživeti različnost na samosvoj, originalen način. Primer: ob koncu prejšnjega stoletja sta na dveh koncih te stare celine nastali dve deli dveh genialnih pisateljev – Ana Karenina in Madame Bovary. Obe se ukvarjata z istim vprašanjem človekove (ženske) emancipacije. Brez kateregakoli od teh del bi bil danes svet revnejši. Različnost bogati, uniformnost hromi. Mi pa tako hlepimo, da bi se v vsem poenotili. Pravzaprav te želje ne izrekamo glasno, nihče je ne, je pa v zraku. Zato upam, da se bodo izpolnile prerokbe tistih futurologov, ki pravijo, da bo čez petdeset let v Združenih narodih petsto ali tisoč držav, – danes, kot vemo, jih je sto petdeset. V takšnem političnem fenomenu vidim pluralizacijo življenja, vidim razcvet sto cvetov, če se izrazim po kitajsko.

Veliko sva se pogovarjala o stvareh življenja, psihopatologiji, o vašem videnju prihodnosti. Pustiva zdaj te stvari, saj se jim tako in tako ne da priti do konca. Kaj pišete, boste kaj v kratkem izdali?

Z izdajanjem knjig, če jih že napišeš, je križ. Upam vendarle, da mi bo kdaj v tem letu (1995) izšla zbirka esejev Prošnji dnevi. Tudi roman Oblast in Venera naj bi v tem letu izšel – obljubljena je podpora. Nesrečno usodo pa doživlja v času slovenske pomladi napisani roman Preklic obsednega stanja – kot da se ne more preriniti. Rad bi napisal roman o zmuzljivosti umetniškega snovanja, nekakšno slovensko kriminalko, ki skozi fabulo in pisateljski prijem relativizira vse razmišljanje in početje – počasi dozoreva v meni odločitev za začetek pisanja prvega poglavja. Kaže, da bom moral zbežati, kot mi je nekoč svetoval Ciril Kosmač, v Stično, v mir, tokrat seveda mislim na »notranjo Stično«. Sicer pa sem že kako leto samo v stroki, v zdravništvu; kot predstojnik, kot strokovni publicist, kot svetovalec. Hvala, ker ste se spomnili name!

Pogovor je vodil Alojz Ihan